

Erik XIV och Lothringen.

Liksom de övriga av Erik XIV:s diplomatiska underhandlingar, vilka knutits samman med giftermålsprojekt, har hans lothringska oftast betraktats som ett bevis på »nyckfullhet i lynnet och fladdrande efter ögonblickliga hugskott». Några forskare ha visserligen i all allmänlighet framhållit deras utrikespolitiska innebörd, så Droysen och Arnheim¹. Stille påpekar, att Erik genom sina försök till åstadkommande av politiska förbindelser med tyska stater visat sig hava klar blick för vikten att skaffa sig bundsförvanter i Danmarks och Lübecks rygg och därigenom motverka det hårda trycket på Sverige². Troels Lund har fattat, att Eriks inledande av förbindelse med Lothringen visar hans förståelse av det allmäneuropeiska politiska läget³. I allmänhet kvarstår dock den gamla uppfattningen, utan någon närmare prövning av dithörande frågor. De svenska underhandlingarna med Lothringen förtjäna emellertid ett närmare studium. Framför allt kan en undersökning av dem ge ett fastare grepp om Eriks utrikespolitik i allmänhet, visa hans sätt att bedriva en negociation och ådagalägga det intima sammanhanget

---

¹ Droysen, särskilt Gustav Adolf (svensk övers.), I, sid. 18 f.; Aus den dänischen Büchern (Archiv für die sächsische Geschichte, 2 och 5); F. Arnheim, König Erich XIV von Schweden als Politiker (Hist. Zeitschr. LXIV): »Wenn Erich sich jetzt um die Hand der lothringischen Prinzessin bewarb, so beweist dies, wie sehr er bei seinen Heiratsplänen von politischen Gesichtspunkten ausging; denn zweifelsohne hat er sich wenig für diese katolische Heirat begeistert» (sid. 462).

² A. Stille, De ledande idéerna i krigföringen i Norden 1563—1570, sid. 15, not. — Jmf. även K. Hildebrand, Johan III och Europas katolska makter, sid. 105 ff.

³ Troels Lund, Peder Oxe (tredje uppl.), sid. 123 f.

mellan hans politik och hans giftermålsprojekt. Den kan vidare kasta ljus över åtskilliga speciella problem i den tidens svenska och lothringiska historia, utöver vad Droysen och Arnheim kunnat klargöra vid sin mera summariska behandling av dessa frågor. Slutligen kan den i sin mån belysa 1500-talets allmänna politiska mentalitet.

I.

För den svenska politiska ledningen vid 1500-talets mitt gav Lothringen anledning till ständiga farhågor: arvsanspråken från Kristian II:s efterkomlingar oroade ständigt det unga svenska furstehusets legitimitet. Dessa arvsanspråk hade tidigare i första hand företrätts av Kristian II:s äldsta dotter Dorothea och hennes make Fredrik, kurfurste av Pfalz, men efter den senares död 1556 trädde Dorotheas yngre syster, änkehertiginnan Kristina av Lothringen, helt i förgrunden, fantasifull, uppslagsrik och outtröttlig. Ett närmande mellan det regerande danska furstehuset och det lothringiska i form av giftermålsunderhandlingar väckte särskilt farhågor i Sverige, där man ständigt fruktade danska erövringsplaner¹. Rykten av växlande slag om Lothringens ställning till de nordiska makterna voro i omlopp under åren omkring 1560; understundom talades det även om ett närmande mellan Sverige och Kristians arvingar². Så heter det t. ex. i ett av den franske, i kursachsisk tjänst verksamme diplomaten H. Languets brev 1559, riktat till den sachsiske kanslern Mordeisen, att det anses att ett förbund mot den danske konungen slutits mellan hertigen av Lothringen och konungen av Sverige. Gustav Vasa har också, vare sig tanken runnit upp hos honom själv eller framförts från någon annan, talat om möjligheten att »för oss själve och utan de danske» bli

---

¹ L. Daae, Om Frederik II:s paatænkte lothringiske Giftermaal (Norsk Hist. Tidsskr. II); G. Landberg, De nordiska rikena under Brömsebroförbundet, sid. 281 ff., och där citerad litteratur.

² Landberg, a. a. sid. 291 ff; Daae, a. a. sid. 92 f.

kvitt de lothringska anspråken, »um thett kunde skee medt någenn gifftermåls handell eller elliest, och konnungens udi Franckrijke, som mykitt medt förbe:te hertuger åhr i ahn-seende och rådendes, thett beschaffve och tilväge komme kunde». ¹

I början av Erik XIV:s regering fick den lothringska frågan ökad aktualitet i Sverige. En planerad försoning mellan det danska och det lothringska huset syntes då nämligen kunna bli verklighet, en försoning som i varje fall från Eriks synpunkt var föga önskvärd. Underhandlingar fördes 1562 angående giftermål mellan Fredrik II och Kristinas dotter Renata; som danskt ombud fungerade greve Günther av Schwarzburg, den danske konungens nära vän ².

Erik å sin sida hade redan tidigt uppmärksammat vikten av att hålla sig underrättad om lothringarnas åtgärder ³. Kort efter sin tronbestigning försökte han några trevare åt det lothringska huset närstående håll; en av hans betrodde män, den franske ädlingen i svensk tjänst Charles de Mornay, blev härvid förmedlaren. Sänd till Frankrike 1561 med uppdrag av formell artighetsnatur, inledde han även underhandlingar i Paris med änkedrottningen Catharina av Medici om giftermål mellan Erik och Maria Stuart av Skottland, nyss vorden änka efter Frans II av Frankrike. Dessa underhandlingar fortsattes i Skottland med Maria och i Frankrike med hennes släktingar Guiserna ⁴. Sin huvudsakliga betydelse fingo de dels som påtryckning gentemot Elisabeth av England, vars hand Erik strävade att vinna, dels som en åtgärd att hindra de planer, som även Fredrik II av Danmark hyste på att bli

¹ Gustaf I:s Registratur XXIX, sid. 243; Landberg, a. a. sid. 291.

² Daae, a. a. sid. 75 ff.; F. Krarup, rec. av Treschow, Contributions to the history of queen Elizabeth (Dansk Hist. Tidsskr., IV, 2, sid. 905 ff.).

³ I hans allmänna plan för kunska-pare ute i Europa (1561—62) uppföres »hoosz Hertwgenn aff Lottringen» Johan Lehusen (Hist. Bibl. 1878, sid. 157, jmf. F. Ödberg, Tidsbilder ur 1500-talets svenska häfder, sid. 20).

⁴ C. Sprinchorn, Om Sveriges politiska förbindelser med Frankrike (Hist. Bibl. 1880), sid. 18 ff.; Erik XIV:s Lat. Reg.; Scotica (Riksarkivet); Beskickningsräkenskaper (Kammararkivet).

Maria Stuarts make¹. Men de inneburo dessutom på två sätt en förberedelse för ett närmande till Lothringen: detta land stod under starkt franskt inflytande och Guiserna voro närbesläktade med dess furstehus — Frans och Karl av Guise, Maria Stuarts morbröder, voro kusiner till Frans av Lothringen, Kristinas avlidne man. På svenskt håll hade man väl reda på denna släktskap².

Den svenske konungen lät vidare hos Guiserna förbereda ett direkt närmande till Lothringen. Han avfärdar själv brev till kardinal Carl av Guise³. Kort därpå lät han genom Mornay som mellanhand framföra till lothringarna en direkt invit till underhandlingar. Mornay skrev till Lothringens hertiginna den 22 oktober 1562: danskarna hade väckt förslag om en offensiv och defensiv allians med Sverige, riktad mot alla, även mot Lothringen (härmed avses förmodligen underhandlingarna om Brömsebrofördragets förnyande, vilka här tämligen våldsamt tillrättalagts); detta hade svenskarna ej velat gå med på, utan fasthållit vid den goda vilja och tillgivenhet de alltid haft gentemot huset Lothringen: de lothringiska furstarna borde nu sända en trogen tjänare till Sverige för att underhandla om förbund⁴. Något resultat fick ej

¹ Det skotska frieriets användning som påtryckning gentemot Elisabeth framgår av Eriks brevväxling med Nils Gyllenstierna under dennes Londonvistelse 1561—62 (Nils Gyllenstiernas brev i Anglica; Riksregistraturet); jmf. R. Elander, Herr Sten. Studier i Erik XIV:s historia, sid. 40 ff. — Mornays kreditiv är utställt den 13 februari 1561 (RR); han fick emellertid vänta på vind i Elfsborg till den 13 april (Beskickningsräkenskaper, Kammararkivet); Nils Gyllenstierna hade på sin resa till London våren samma år hört rykten om Fredrik II:s frieri till Maria Stuart, vilka han i brev från Antwerpen meddelat Erik i mars. Om Fredriks frieri se vidare Krarup, a. a. 925 ff.

² Erik XIV:s Lat. Reg. (Riksarkivet). K. Hildebrand har i Johan III och Europas katolska makter, sid. 66 f., framhållit dessa släktskapsbands politiska betydelse.

³ Erik brev till kardinalen i september 1562: »vt pluribus ea de re celsitudini tuæ perscriberet dilecto nobis Carolo de Mornai mandauimus» (Lat. Reg.; Riksarkivet).

⁴ »Recueil de toute la négociation suédoise» (nedan citerad Recueil), bevarad i de rester av det lothringiska arkivet, vilka i sammanhang med Maria Theresias giftermål med Frans Stefan av Lothringen överfördes till

denna inbjudan, ehuru tidpunkten för dess framställande visade sig väl vald: i slutet av 1562 avbrötos nämligen underhandlingarna mellan Danmark och Kristina genom ett förolämpande uppträdande av greven av Schwarzburg i Frankfurt¹.

Då förhandlingar härnäst inleddes mellan Sverige och Lothringen, nådde man betydligt längre. Initiativet kom denna gång icke från Erik utan från Kristina. Utgångspunkten var följande.

Åtskilliga omständigheter gjorde, att hertiginnan var särskilt intresserad av den danska frågan 1564. Danmark var sedan ett år invecklat i ett farligt krig — det nordiska sjuårskriget — med Sverige; stort missnöje, ja rent av upprorsplaner inom landet inrapporterades. Förslag framställdes att utnyttja situationen. Till hertiginnan hade någon gång mellan senhösten 1563 och våren 1564 inlämnats vidlyftiga råd med avseende på ett företag mot Danmark: det var allmänt bekant, att hon sedan någon tid planerade ett sådant. Dessa rådslag ge en utförlig framställning av de möjligheter, som kunde yppa sig gentemot Fredrik II². Jämte i och utom det lothringiska kansliet tillkomna granskningar och randanmärkningar skänka de en god bild av hur Kristina och hennes rådgivare vid denna tid betraktade den danska

---

Wien. De förvaras i Haus-, Hof- und Staatsarchiv. I (Dansk) Hist. Tidsskr., IX, 2, sid. 337—38 (Peder Oxé i Landflyktighet) har A. Linvald fäst uppmärksamheten vid dessa akter, i den mån de beröra Danmarks och särskilt Peder Oxés historia. — För kändedomen om Erik XIV:s lothringiska förhandlingar äro de det grundläggande källmaterialet. De viktigaste handlingarna, bl. a. den citerade »Recueil», finnas i bunten »Heiraten 5. Akten über die Rechte Christinens von Dänemark auf das Königreich Dänemark»; de röra 1560-talets lothringisk-nordiska underhandlingar i allmänhet. Aktstyckena föreligga oftast i avskrifter, verkställda i det lothringiska kansliet. Deras pålitlighet låter sig på flera olika sätt kontrolleras; särskilt gäller detta »Recueil».

¹ Daac, a. a. sid. 100; Krarup, a. a. sid. 922 f.

² Rådslagen äro tryckta i Papiers d'état du cardinal de Granvelle, VII, sid. 560 ff. Om anledningen härtill se nedan sid. 34 f. Flera exemplar på tyska och i fransk översättning finnas i Heirathen 5 (Wien).

frågan. Det viktigaste innehållet i de båda vidlyftiga aktstycken, som innehålla råden till hertiginnan, är följande.

Då den danske konungen är utarmad och dessutom har betalt sina soldenärer med så dåligt mynt, att de ej vidare vilja tjäna honom, är det vid närvarande läge lämpligt att föra trupper mot Holstein och Jylland. För att trygga anskaffandet av krigsförnödenheter har man att träda i förbindelse med Hamburg, varvid bör framhållas Fredrik II:s åtgärd att stänga Sundet och hejda de hamburgska borgarnas skepp samt hans planer att behärska Elbe m. m. Vidare bör man underhandla med Bremen, som på grund av sitt spända förhållande till den nedersachsiska kretsen gärna skulle vilja förbinda sig med en »grand chef»; dessutom hade danskarna berövat biskopen av Bremen Ditmarsken. För att ha återtagsmöjligheter borde man sätta igång »praktiker» i Ditmarsken; från »les pays de la marche» skulle man röva livsförnödenheter, vilka jämte Ditmarskens egna tillgångar skulle vara tillräckliga. Man skulle lova ditmarskarna deras gamla privilegier och friheter efter kriget. Vidare borde man underhandla med påven och de andliga kurfurstarna, den westfaliska kretsen och biskopen av Münster. Måhända vore det också lämpligt att sätta sig i förbindelse med konungen av Sverige för att förmå honom att med hela sin makt vända sig mot Skåne, samt med ryssarna. Förslagsställaren framkastar även möjligheten av en kupp mot Lübeck, »av samma slag som den mot Würzburg»¹, mot Kiel eller mot Rendsborg. Förslagsställaren skulle kunna ställa en del av de behövliga trupperna till förfogande.

Förslaget har tidigare varit känt — avskrifter ha bevarats i Granvellas korrespondans —, men det har ej tilldragit sig alltför stort intresse. Det är emellertid grundläggande för de lothringiska anfallsplanerna i fortsättningen och förtjänar därför uppmärksamhet. Dess proveniens, vilken hittills varit

¹ Härmed åsyftas den överrumpling, som Wilhelm von Grumbach, hertig Johan Fredriks av Sachsens rådgivare, i oktober 1563 företog mot Würzburg för att återvinna av honom innehavda län (se härom Ortloff, Geschichte der Grumbachischen Händel, I, sid. 402 ff.).

okänd, kan fastställas och har även den sin betydelse. Dess författare låter sig ganska lätt bestämmas till namn och ställning vid en jämförelse mellan rådslagen och vissa av dem framkallade aktstycken, bevarade i Wienarkivet: han hette Veit von Berg och var legoknechtsöverste¹. Söker man efter vidare upplysningar rörande denne, bör först och främst uppmärksammas, att förslagsställaren visar sig förtrogen med den grumbachska kuppen mot Würzburg och betraktar denna som ett exempel, värt att efterföljas. Grumbach, ett av de oroligaste huvudena i den tidens på intrigörer rika Tyskland, hade till specialitet att furnera olika furstar, främst Johan Fredrik av Sachsen-Weimar, men även andra, med projekt till äventyrliga företag;² han hade även tidigare följt de lothringska planerna med stort intresse, liksom vi veta, att ditmarskarnas planer varit föremål för uppmärksamhet i Grumbachs krets³. En intrigör i hans stil och med kännedom om hans företag kan Veit von Berg sägas vara.

Söker man nu i Grumbachs och Johan Fredriks omgivning efter en man med Bergs namn och ställning, finner man i flera olika sammanhang en person, kallad Vjk (Fikke, Eicke) von Berg (Bergenn) omtalad. 1564 upptager Grumbach honom i en förteckning över adelsmän, som han kunde påräkna till sin hjälp⁴. I detta sammanhang bör ännu en sak framhållas. I den ofta citerade lothringska samling av aktstycken, varpå denna framställning till betydande delar uppbyggts, finnes en handling, som innehåller en anonym

---

¹ Då Peder Oxe våren 1564 utsändes på en diplomatisk mission för hertiginnans räkning, ingick det i hans instruktion att hos Veit von Berg söka upplysning om dunkla punkter i dennes förslag; dessa punkter överensstämma med det refererade anfallsprojektet mot Danmark. Berg kallas då överste (instruktion för Peder Oxe i Lothringen, Heirathen 5; jmf. f. övr. nedan sid. 38).

² Härom se Fr. Ortloff, *Geschichte der Grumbachischen Händel*, I—IV, passim; om Grumbachs förslag till andra furstar än Johan Fredrik se t. ex. I, sid. 177.

³ Om Grumbach, Peder Oxe och Lothringen se nedan sid. 36; om ditmarskarna och Grumbachs omgivning se sid. 33.

⁴ Ortloff, a. a. II, sid. 147 ff.

plan över vissa sidor i det omtalade företaget; den tar bl. a. särskilt sikte på användbara tyska knektöverstar. Sådana äro, säges det, Jost von Alten, Quernheim och Münchenhausen. Personer med dessa namn finnas även uppförda i den citerade grumbachska längden över användbart ridderskap¹. 1566 skickades samme Berg av Johan Fredrik till Erik XIV för att inleda underhandlingar, men dog under resan i Sverige, innan han träffat konungen². — Det förtjänar måhända ytterligare framhållas, att i de av Veit von Bergs projekt framkallade hemliga underhandlingarna i Nederländerna sommaren 1564 en person med namnet Wildschütz uppträder: en av Grumbachs äldsta tjänare bar detta samma tillnamn³.

Det torde med stöd av dessa fakta icke vara alltför djärvt att sätta det Bergska projektet i sammanhang med den tidens vid sidan av Kristinas eget hov förnämsta intrigcentrum i Mellaneuropa: Grumbachs krets.

Detta delvis fantastiska förslag tilldrog sig mycken uppmärksamhet i Kristinas omgivning. För att förstå, hur något sådant över huvud taget var möjligt, är det nödvändigt att sammanställa Veit von Bergs projekt, den stora, mot Danmark riktade kupplanen, med beslätade företeelser i 1500-talets utrikespolitiska intrigväsen. Projektets allmänna art möjliggör en sådan sammanställning; den kan i viss mån belysa tidens sätt att planlägga politiska aktioner.

Då det gällde att utvidga ett maktområde, räknade 1500-

---

¹ Aktstycket i fråga är avfattat med rätt svårläst piktur på franska; anförda förteckning i Ortloff, a. a. II, sid. 148.

² Ortloff, a. a. III, sid. 56. — I Förteckning över tyska kansliakter (Riksarkivet) refereras ett brev av år 1566 från Erik XIV till Johan Fredrik: »vermeldend das Viek von Bergenn ahhie im Reich angelangett vnnd ehe er an Kon. May:tt gekommen, mit Todh abgangen». Berg har även i Sverige uppträtt som mecklenburgskt sändebud (Titularregister 1522—1592, Riksarkivet; O. Blümcke, Pommern während des nordischen siebenjährigen Krieges, sid. 210).

³ Peder Oxes brev till Kristina den 10 juli 1564 (Lothringen, Heirathen 5); Ortloff, a. a. IV, sid. 142 (Michel der Wildschütz hade tjänat hos Grumbach i ungefär 13 år 1567).

talets utrikespolitik ofta med — för en senare tids sätt att se — rent schackspelsmässiga kombinationer av maktgrupper, där hänsynen till det nyttiga och uppnåeliga kan synas komma i andra rummet. Tidens store statsteoretiker, Machiavelli, utgår alltid i sina skrifter från ständiga möjligheter till omgrupperingar i staternas ledning, oavbrutna erövringar och plötsliga kupper; dessa möjligheter sammanhånga nära med den verksamhet, han anbefaller fursten. Intriger och sammansvärjningar i stort, syftande till erövringar av hela länder eller delningar av sådana, spela en ofantlig roll i denna tids utrikespolitiska spel. På denna uppfattning av politiken som ett schackspelsmässigt kombinerande av militära maktfaktorer lämnar 1500-talets historia en lång rad av exempel. Ofta diskuteras på allvar möjligheter, som förefalla en senare tids uppfattning av utrikespolitiken verklighetsfrämmande och omöjliga. Icke desto mindre deltog de flesta regeringar med liv och lust i dylika spekulationer, vilka skapade en ständig känsla av ovisshet om vad som i nästa stund kunde hända.

Bakgrunden för dylika projekt ges givetvis därav, att försvarssystemet i Europas flesta länder ännu icke gav någon trygghet mot plötsliga och oväntade militära kupper. Frankrikes och andra makters erövringar i Italien vid århundradets början ge en föreställning om vad som i gynnsamma fall kunde vinnas genom ett överraskande anfall med en förstklassig armé. Där den intrigerande parten verkligen hade en fast militär och framför allt pekuniär basis för ett planerat företag, var det sålunda inte utan sina skäl som sådana projekt kunde väcka långvarig oro i det europeiska statssystemet. De flesta erövringsplaner och intriger av detta slag — »praktiker» kallas de i tidens språk — synas emellertid bygga på rent fantastiska spekulationer; icke desto mindre väckte de ofta allvarliga farhågor.

Några typiska exempel må anföras. »Ridolfi's plot» mot England under Elisabeths regering såg både Spanien och påven som medintresserade. Från det tyska riket äro bl. a. Johan Fredriks av Weimar och Grumbachs intriger och

krigsplaner kända, vilka i många år, ända tills ett riksingripande gjordes, spredo oro i hela mellersta Tyskland. Särdeles nära de Grumbachska planerna stå de lothringska av skiftande art. Det fanns också ständigt gott om i sådant arbete väl hemmastadda, arbetslösa yrkesintrigörer, vilka stodo till tjänst med nya projekt: dylika voro Grumbach och Veit von Berg, och till samma grupp kan även i sin mån räknas Peder Oxe under hans landsflykt. Adelsmännens syn på sig själva som oberoende herrar befriade dem därvid från skrupler, då det gällde att tjäna olika furstar.

Särdeles belysande för tidens uppfattning av dessa frågor är det förslag till en erövring av Ryssland, som Heinrich von Staden uppgjorde på 1570-talet och som omfattades av pfalzgreve Georg Hans av Veldenz, Erik XIV:s sväger¹. Det bildar överhuvud en utmärkt parallell till de projekt, som här sysselsätta oss. Senare dylika planer på Norden äro också kända. Så uppgjorde på 1570-talet en fransk adelsman ett till hertigen av Lothringen riktat förslag till erövring av Danmark, som med sin fantastiska art passar särdeles väl in i tidens politiska tradition². Härtill anknäta direkt de mot Danmark riktade planer, som uppdyka under Johan III:s förhandlingar med Filip II. I detta sammanhang böra även hertiginnan Kristinas och Charles de Mornays planer på en omstörtning i Sverige 1574 inrangeras.

Dessa drag i 1500-talets utrikespolitiska mentalitet belysas ypperligt av Veit von Bergs projekt och Kristinas intriger: dessa ha därigenom ett måhända större intresse än som tillkommer dem med hänsyn till deras speciella betydelse och följder. De karaktärisera den tid, då, för att låna von Bezolds ord, »politische Velleitäten und besonders vielversprechende Bündnisprojekte ohne greifbares Resultat nicht nur in Deutschland, sondern allgemein an der Tagesordnung waren».

Kristina gick nu till handling på grundval av Veit von Bergs projekt.

¹ Heinrich von Staden, Aufzeichnungen über den Moskauer Staat, hgg. von Fr. Epstein.

² Detta projekt i original i Lothringen, Heiraten 5.

II.

Veit von Bergs plan, hur lös och hugskottsartad den vid första ögonkastet må verka, vittnar onekligen om en viss kunskap om de politiska förhållandena bland Danmarks södra grannar och en viss förmåga att kombinera. Från de oroliga ditmarskarna kunde man alltid räkna med uppror mot deras nya danska och holsteinska herrar ¹. Hamburgarna befunno sig vid denna tid i spånt förhållande till Fredrik II av handelspolitiska skäl ². De religiösa striderna i Bremen gjorde, att

¹ Åtskilliga vittnesbörd om ditmarskarnas upprorsplaner från 1560-talet kunna samlas. 1560 trängde dylika rykten till England (Calendar of State Papers, Foreign Series, 1560—61, sid. 88). Samma år hade Fredrik II och Henrik Rantzau diskuterat den kuriösa planen att pröva hertiginnans pålitlighet genom att låta tillstålla henne en falsk hjälpansökning från ditmarskarna. 1561 framgår av deras brevväxling, att en ditmarskare, Tede Evekens, underhandlat i Lothringen (Daae, a. a. sid. 74 f.). 1564 under sommaren berättas det i Granvellas omgivning, att en stor ditmarskisk deputation hänvänt sig till Kristina med anhållan om hjälp (Papiers d'état VIII, sid. 110). Emellertid framgår det av de i »Heirathen 5» ingående handlingarna, att en sådan ansökan skett betydligt tidigare och att ditmarskarna hoppats på stöd vid en resning redan 1564. De sökte även vid denna tid kontakt med Sverige (Westling, Nordiska sjuårskriget I, sid. 88 och nedan sid. 39). — Veit von Berg och Peder Oxe, vilka varit väl underrättade om ditmarskarnas planer, ha som ovan påpekats båda stått i förbindelse med Grumbachs oroscentrum. Även åt detta håll peka vissa senare ditmarskiska uppgifter. I Neocorus' i början av 1600-talet skrivna ditmarskiska krönika (utg. av F. C. Dahlmann) heter det i samband med skildringen av upprorsplaner med bl. a. lothringisk hjälp, vilka tillskrivas Johan Tope och den ovan nämnde Tede Evekens: »Sed bello arcis Gothanæ omnia aperta reperta, quibus Adolphus interneccionem minatus» (a. ed. II, sid. 233). Enligt utgivarens riktiga anmärkning åsyftar detta händelser vid Gothas erövring 1567, där hertig Adolf av Holstein deltog. Denna erövring ledde till Grumbachs tillfångatagande och avrättning (a. ed. sid. 578). — Om Hans Doppe (= Johan Tope) och hans projekt stå även upplysningar att finna i Fr. Ortloff, Geschichte der Grumbachischen Händel, III, sid. 258 f.

² Sedan 1560 tvistade Hamburg och Fredrik II om åtskilliga handelspolitiska frågor, som tills vidare bilagts 1562, utan att dock Hamburg tillfredsställts. Köpmännen fruktade för danskt välde över Elbes mynning (se härom Danmark-Norges Traktater, II, sid. 12 ff. och Gallois, Geschichte der Stadt Hamburg, I, sid. 382 ff.).

man i denna stad kunde räkna med fruktbar jordmån för stämplingar¹. Under sådana förhållanden framkallade Veit von Bergs plan åtskilliga diskussioner.

En avskrift av de båda aktstycken, vilka innehöller förslaget, tillställdes — troligen i april, i varje fall före den 2 maj 1564 — Nic. Pollweiler, grand bailli i Hagenau i Elsass och sålunda i österrikisk tjänst, nära förbunden med hertiginnan och en av kardinal Granvellas flitigaste korrespondenter². Redan tidigare på våren hade Kristina insett, hur gynnsamt läget för hennes älsklingsplan var detta år: hon ansåg att man knappast kunde invänta den resa Filip II beramat till Nederländerna för att rådgöra med honom därom och bad Pollweiler utverka Granvellas hjälp till att vinna konungens stöd för aktionen³. Pollweiler ställde sig så småningom välvillig till planen⁴. Granvella, som besökt det lothringiska hovet i mars, avböjde emellertid att föra hertiginnans talan inför konungen⁵.

Trots detta var hertiginnan minst av allt hågad att uppge sina planer. Flera omständigheter gjorde, att situationen syntes särdeles läglig för ett kupp försök. Fredrik II:s åtgärd att, visserligen blott för en kort tid, våren 1564 stänga Sundet för trafik, hade framkallat bestörtning⁶. Hamburgs och Ditmarskens ställning har redan berörts. Under sommarens lopp sökte också Kristina på två sätt vinna framgång för sina planer, dels genom en ivrig diplomatisk verksamhet på

---

¹ Om stridigheterna i Bremen se W. von Bippen, *Geschichte der Stadt Bremen*, II, sid. 147 ff.

² *Papiers d'état* VII, sid. 560 ff. — Om Pollweiler se *Papiers d'état* VII, sid. 381; Cartwright, *Christina of Denmark*, sid. 476; *Correspondance du cardinal de Granvelle I*, sid. 75.

³ *Papiers d'état*, VII, sid. 459 f.

⁴ » » , VII, sid. 558 ff. Pollweiler avgav den 2 maj ett utlåtande i saken till Kristina (*Papiers d'état* VII, sid. 579 ff.; även i avskrift i Heir. 5). Han föreslog härvid vissa modifieringar i planen. Arnheims uttalanden i detta sammanhang om de två strömningarna vid det lothringiska hovet (a. a. sid. 455) äro icke fullt riktiga.

⁵ *Papiers d'état*, VII, sid. 641.

⁶ Troels Lund, *Peder Oxe*, sid. 120.

flera håll, dels genom att fortsättningsvis söka förmå Granvella hjälpa till att utverka Filip II:s stöd. Det senare sökte hon vinna genom flitig korrespondens med Granvella, det förra skedde på två särskilda vägar. Dels sökte hon genom Guiserna träda i förbindelse med Sverige, dels utsände hon sin specielle sakkunnige i danska frågor, Peder Oxe, på en omfattande diplomatisk mission.

Utan ekonomiskt stöd kunde Kristina icke på egen hand realisera ett så stort och äventyrligt företag. Hon lät att börja med hos Granvella framföra en anhållan, att han ville bistå henne att erhålla 200,000 écus av Filip, vilka hon ansåg sig ha att fordra av honom¹. Granvella uppfattade i början av juli Fredrik II:s ställning som mycket betänklig och ansåg tillfället lägligt för ett ingripande, men framhöll, att det ej vore nog med 200,000 écus: »car, comme vous sçavez, II^c mille escuz se dépendent aux apprestes et première levée, avant que l'on soit quasi arrivé sur le lieu»². Granvella gav emellertid till slut (i oktober) ett avböjande svar: han ville ej skriva till Filip om penningunderstöd åt Kristina, då detta skulle vara farligt för honom med hänsyn till nederländarna, om saken komme ut³. Saken tycktes sålunda avskreven på detta håll. Filip själv hade även under sommaren meddelat Granvella, att han ej utan kejsarens hörande ville blanda sig i den nordiska frågan⁴. Han uppehöll den neutralitet, som han redan tidigare givit uttryck åt gentemot Sverige och Danmark⁵.

På denna front kom sålunda icke den Veit von Bergska planen närmare sitt förverkligande. Desto bättre resultat nåddes på de andra hållen, genom Guiserna och genom Peder Oxe.

Den närmare innebörden av Guisernas närmande till Sverige är icke bekant. Det måste ha ägt rum före maj 1564,

¹ Papiers d'état, VIII, sid. 32.

² » » , VIII, sid. 120 ff. och 142 ff.

³ » » , VIII, sid. 446 ff.

⁴ » » , VIII, sid. 219 ff.

⁵ Arnheim, a. a. sid. 455.

enligt vad som framgår av en instruktion, som Erik XIV den 17 maj detta år utställde till Nils Gyllenstierna, vilken vid denna tid såsom konungens ombud bevakade hans diplomatiska intressen i Nordtyskland: häri talas om de skrivelser, »som oss äre tilkompne ifrå cardinalenn aff Lott-rinnenn och hertigenn aff Gwisa», av vilka Erik »förstått vm thenn gode tilbenägenhett, som hertigenn aff Lottringenn sampt thenn lofflige slächt the Gwiser äre oss med bewogne»; de sägas gärna vilja vara i vänskap med Erik¹. Därmed har för Erik möjligheten av ett förbund med Lothringen stått klar, och han lade denna möjlighet till sina andra planer att söka få till stånd ett anfall i Danmarks rygg.

Närmare underrättelser kunna erhållas om Peder Oxes diplomatiska mission, vars förlopp med hjälp av det i Wien bevarade materialet kan följas ovanligt nära. Då Peder Oxé utsågs till detta uppdrag, var det givetvis som hertiginnans specielle sakkunnige i nordiska frågor. 1558 hade Kristian III drivit honom i landsflykt från Danmark; han hade då begivit sig till Lothringen, där han trädde i hertiginnans tjänst och efterhand nådde värdigheten av hennes rådsherre och hertigens »chambellan»². Ären före det nya uppdraget hade han särskilt ägnat sig åt de underhandlingar, som Kristina bedrivit med Johan Fredriks av Sachsen gunstling, den politiske äventyraren Wilhelm von Grumbach, vars intriger gjorde Weimar till ett med Lothringen jämförligt oroscentrum. I dessa underhandlingar hade även den svenska frågan understundom varit föremål för intresse³.

¹ Riksregistraturet 1564 (jmf. Westling, a. a. sid. 89). Av en jämförelse mellan det i instruktionen lämnade referatet av Guisernas skrivelse och 1562 års brevväxling med dem (Lat. Reg.) framgår, att det icke är den senare som åsyftas, utan att en ny korrespondens inletts.

² Kristinas brev till Peder Oxé ¹⁵/₂ 1565 (Lothringen, Heirathen 5). Peder Oxes roll av sakkunnig i den nordiska frågan var även känd av Pollweiler, som i juni 1564 i brev till hertiginnan omtalar honom (Papiers d'état VIII, sid. 69).

³ Fr. Ortloff, Geschichte der Grumbachischen Händel, I, sid. 167 ff., 228 ff. etc. Om Sveriges tilltänkta roll i dessa underhandlingar se vidare a. a. II, sid. 45, 63, 113, not 1, 180 etc.

Med utgångspunkt från Veit von Bergs rådslag — delvis för att få dessa granskade eller bekräftade — uppsattes i hertiginnans kansli en instruktion för Peder Oxé, daterad den 7 juni 1564¹. Av denna framgår det nu, att Kristina upptagit Veit von Bergs planer att träda i förbindelse med Sverige.

Peder Oxé fick genom instruktionen i uppdrag att i Deventer, en av de vid denna tid missnöjda biskopstäderna i Nederländernas norra del, underhandla med en viss Johannes de Vorthusen, »prevost» därstädes², angående ditmarskarna, vilkas förbindelser med hertiginnan han synes ha förmedlat. Vidare skulle Peder Oxé inhämta råd och upplysningar rörande den stora planen hos greven av Aremberg, en av de nederländska herrar, med vilka Kristina stod i kontakt³, samt uppsöka Veit von Berg och söka få vissa dunkla punkter i hans tidigare förslag klarlagda; eventuellt skulle han sammanföra alla de personer, som favoriserade Kristinas sak, i avsikt att ena dessas meningar. Han fick även fullmakt att träda i underhandling med den svenske kanslern Nils Gyllenstierna⁴, att söka hålla det nordiska kriget i gång till de stridandes eget fördärv och att skaffa underrättelser om läget i Danmark. I motsats till Veit von Bergs förslag och i enlighet med Pollweilers uttalanden i frågan skulle han ej träda i förbindelse med det »kalvinistiska» Bremen: man borde nöja sig med Hamburg. Ej heller

¹ Instruktionen i två versioner i Heirathen 5. Den första är daterad den 31 maj; den har därefter granskats av Peder Oxé och delvis omarbetats efter hans anvisningar, vilka framgå av marginalanteckningar. Den viktigaste av dessa är, att Pollweiler och hertigen av Cleve ej skola uppsökas, vilket först var meningen.

² Om denne jmf. nedan sid. 39. — Erik XIV kallar konom »proest». Förvridna rykten om honom möta i protokollet över det pinliga förhåret med Justus Jonas i Köpenhamn 1567 (Ortloff, a. a. III, sid. 259). Redan i april 1564 hade Vorthusen befunnit sig i brevväxling med Nils Gyllenstierna (Opnappede Breve, Rigsarkivet, Köbenhavn).

³ Om honom se Daae, a. a. sid. 56 f., Cartwright, a. a. sid. 331 och 479 f., och F. Rachfahl, Wilhelm von Oranien, II: 1, sid. 197, 244 och 256.

⁴ Angående denne förfrågade Kristina sig senare hos Pollweiler (i juni; Papiers d'état VIII, sid. 67 f.).

skulle man inlåta sig på samme förslagsställares plan mot Lübeck, även detta i överensstämmelse med Pollweilers råd. Vidare skulle han hålla Kristina underrättad om allt som inträffade under resan samt iakttaga den största försiktighet, »à cause qu'il y a grande différence entre emprinse et execution».

Midsommarafton inträffade Peder Oxe i Deventer och trädde där i förbindelse med Johannes de Vorthusen. Denne kunde meddela honom, att ditmarskarna lämnade vittgående utfästelser — att förklara Kristina för sin ärftliga furstinna, att mottaga hennes krigsfolk i sitt land och att leva och dö med dessa, enligt Peder Oxes uppgift —, och voro otåliga att börja aktionen ¹. Med stor svårighet säger Peder Oxe sig ha lyckats förmå dem att uppskjuta sina upprorsplaner. Vidare uppsökte han greven och grevinnan av Aremberg. Den förre meddelade honom så småningom, sedan han fått reda på ditmarskarnas erbjudanden och att hertigen av Lauenburg nyligen även erbjudit sina tjänster ², att han fann dessa förslag mycket goda, och uppmanade Peder Oxe att fullfölja underhandlingarna; själv lovade han sin tjänst med liv och gods.

Vidare sammanträffade Peder Oxe med Veit von Berg, som anlände till Deventer. Den danske och den tyske adelsmannen överlade här om den lothringska kuppen. Berg lämnade kompletterande upplysningar om åtskilliga punkter i sina tidigare förslag. Härvid lade han vikt vid Hamburgs bistånd: i händelse av seger bör Kristina lova stadens borgare fri rättskipning, mynträtt och fri passage i Elbe; detta visar, att Berg väl kände stadens ställning till Danmark och hur den kände sig hotad. Frågan om en underhandling med Sverige bragtes särskilt på tal. Berg berättade, att han sammanträffat med den svenske kanslern, Gyllenstierna, och hört denne yttra, »que Suede accorderoit bien auec Lorraine».

¹ Framställningen av Peder Oxes mission byggd på hans rapport till hertiginnan samt andra handlingar i Lothringen, Heirathen 5.

² Den åsyftade hertigen av Lauenburg är hertig Frans, Erik XIV:s morbroder (uppgift härom i Peder Oxes brev till Kristina ^{10/7} 1564, Lothringen, Heirathen 5).

Det ansågs nu lämpligt att från lothringsk sida träda i direkt underhandling med Sverige: Peder Oxe anförtrodde detta värv åt Vorthusen och Veit von Berg. I förra hälften av juli begav sig först den förre, därefter den senare från Deventer till Rostock. De skulle där sammanträffa med Nils Gyllenstierna.

III.

Sådan var den politiska konstellation, ur vilken det lothringska närmandet till Sverige framgick. Hertiginnan Kristina och Peder Oxe intogo båda samma ställning till Danmark: den ena ville vinna det land, hon betraktade som sitt, den andre ville återvinna sina förlorade gods och sin förlorade maktställning i Danmark. För båda var Sverige en bundsförvant, som gav sig av sig själv. Veit von Bergs för tiden typiska omstörtningsplan föll i god jord hos dem båda.

Gyllenstierna — liksom Erik XIV — var icke oförberedd på denna sakernas vändning. Före maj 1564 hade ditmarskarna vänt sig till honom för att söka hjälp för sitt planerade uppror. Han hade meddelat Erik detta och denne hade icke ställt sig avvisande: den 27 maj skrev han till herr Nils, att »oss behager thett aldelis wäll och såge gerne att thett motte komme ther till»; han framhöll emellertid att man icke visste, om en sådan anfordran skett med menige landsens samtycke och begäran, samt att ditmarskarna borde skicka fullmyndiga män till honom. Gyllenstierna hade även fäst hans uppmärksamhet på Hamburg, och konungen förklarade, att han gärna såge, det herr Nils förmådde dem att hänvända sig till honom med bud eller skrivelse. Ej heller för Vorthusens planer var Erik främmande: denne jämte några andra hade i brev erbjudit honom sin tjänst med utländskt krigsfolk, men han ställde sig skeptisk till deras anbud och förklarade för kanslern, att han hade »sådenntt klateress sälschap intett behoff», varför denne skulle avböja erbjudandet, föregivande att Erik hade nog krigsfolk.

Herr Nils inhämtade i detta sammanhang och meddelade vidare till Erik, att »the lottringesche schole ware oss

väll benägne», något som Erik gärna hörde; det stämde också överens med vad han själv inhämtat av Guisernas brev. Den 17 maj daterade konungen därefter — ungefär samtidigt som en instruktion för inledande av underhandlingar med Johan Fredrik av Sachsen¹ — en instruktion för Nils Gyllenstierna rörande underhandlingar med Lothringen: om hertigen under sommaren ville taga saken före mot danskarna, skulle Erik ännu icke låta det komma till någon förlikning med dem; ville hertigen emellertid uppskjuta saken, skulle herr Nils säga, att han icke hade befallning att medgiva detta eller att låta uppehålla sig där, utan då finge hertigen av Lothringen själv skicka sändebud till Erik. Samtidigt uppgjordes ett förslag till »förnotling mellan kung Erik till Sverige och hertigen av Lothringen», vilket ger en föreställning om vad den svenske konungen vid denna tid hoppats vinna genom en förhandling med Kristina. Erik föreslår, att båda parterna redan under sommaren skola taga saken fientligen före mot Danmark, dock utan förpliktelse att ställa bestämt antal krigsfolk; var och en skall inneha vad han erövrar av fienden, dock med möjlighet öppen att göra utbyten, om den ene vinner något slott, stad eller land, »som thenn andre mere är till bequemlighett och lägenneheit»; ingendera skall ingå separاتفred och i en eventuell fred skola även Eriks hjälpare inbegripas. Härtill lägger Erik ett villkor, som tydligt anknyter till tidigare svenska spekulationer över den lothringiska frågan: »påå thett att sådenne förenninng oss emellenn thes bättre schall hållenn warde, såå schall thett ware aldelis enn dödh och afffalett saack hwad irrunggh och breck tillförenne haffwer waritt emellenn Swerige och gamble konungh Hanns och hanns sonn konungh Christiernn, hanns arffwinger och förwanther, såå att ingen then annenn schall ther om någott haffwe till att tale eller någonn annfordrinnggh

¹ Instruktionen i Riksregistraturet daterad den 17 maj; originalet (i E 277, Uppsala Universitetsbibliotek: Nils Gyllenstiernas privat-arkiv) är daterat den 16 i samma månad. Om E 277 jmf. Kungl. Bibliotekets handlingar 1767—69, sid. 54. — Kreditivbrevet för Nils Gyllenstierna är daterat den 23 maj (E 277).

söke hos thenn annen vdi hwad motte the helst sche kunne, om thett som tillförenne emellenn Sverige och konungh Christiernn, hans förfäder eller arffwinger eller andre, ehwilke the helst äre, waritt haffwer till ewigh tijd.»¹

Sålunda voro båda parter väl förberedda, då det först kom till underhandling i Rostock². Man hade icke hunnit att förut rådfråga hertiginnan; Vorthusen framförde förslagen i Peder Oxes och sitt eget namn³. Han sammanträffade i Rostock med Gyllenstierna och framförde till honom det överenskomna förslaget. Gyllenstierna upplyste, att han meddelat sig med sin herre och dagligen väntade svar. Han bad Vorthusen vänta i sex dagar, men då efter dessas förlopp ännu intet besked anlönt, måste Vorthusen återvända⁴. — Därefter var det Veit von Bergs tur att tråda i förbindelse med Gyllenstierna, med vilken han redan tidigare sammanträffat. Han anlände till Rostock den 24 juli och framlade ännu en gång förslaget om »quelque bonne correspondance» mellan Sverige och Lothringen. Gyllenstierna framhöll, berättar Veit von Berg, som förut förslagets goda sidor; han påpekade dock även, att om madame med Eriks hjälp återvunne Danmark, finge denne en farligare fiende än Fredrik II⁵.

Med det nämnda hade steget tagits till inledande av verkliga förhandlingar. Peder Oxe hade dessutom vunnit den för hertiginnan värdefulla kunskapen, att den kongress, som sammanträtt i Rostock på sommaren 1564 för att bemedla fred mellan de nordiska makterna, icke komme att leda till resultat. Därom försäkrade honom även Gyllenstierna⁶. Härtill kom, att möjligheten till en ny form för närmandet bragts på tal: herr Nils hade med de nämnda

¹ Brev och instruktioner till Nils Gyllenstierna den 17 och 27 maj i Riksregistraturet 1564.

² Ehuru Erik den 27 maj givit i uppdrag åt Jacob Bagge att ombesörja skrivelsernas avsändande till Gyllenstierna, vill det av Vorthusens rapport synas, som hade vid hans ankomst till Rostock ännu ej besked kommit från Erik.

³ Vorthusens och Peder Oxes rapporter (Lothringen, Heirathen 5).

⁴ Vorthusens rapport.

⁵ Veit von Bergs rapport.

⁶ Peder Oxes rapport.

agenterna diskuterat en giftermålsförbindelse mellan de sven-ska och lothringiska furstehusen.

Peder Oxé utarbetade nu i samråd med greven av Aremberg en plan för fortsättningen av Kristinas aktion: i denna hade förbundet med Sverige sin givna plats¹. Han återvände sedan till Deventer, där han förde ännu en underhandling av betydelse för den nordiska politiken.

Enligt vad som ständigt framhålles i Peder Oxés och hans medhjälparens uttalanden, var missnöjet med Fredrik II stort i Danmark på grund av de lidanden, som kriget åsamkade olika samhällsklasser. I Deventer uppger sig nu Peder Oxé ha sammanträffat med »deux personages de deux principales villes de Dannemark, asscauoir Rippen et Copenhagen», vilka vidlyftigt redogjort för den oroliga stämningen i landet och uttalat, att om det väl komme till strid, skulle man finna god hjälp i landet². Peder Oxé meddelade även hertiginnan, att han lyckats inleda förbindelser med danska stormän³.

Efter detta återvände Peder Oxé till Lothringen i augusti 1564. En särskild omständighet hade gjort hans arbete svårt: Kristina hade på sommaren insjuknat och hennes tillstånd var i slutet av juli sådant, att man ej kunde rådgöra med henne om politik⁴. Han hade sålunda på egen hand måst

¹ Arembergs och Peder Oxés betänkande är inryckt i den senares rapport.

² Peder Oxés rapport. Huvudpunkterna i de båda danskarnas redogörelse för läget i landet äro följande: konungen hade börjat kriget utan rådets samtycke; bönderna hade måst lämna penningar och livsförnödenheter samt dessutom underhålla främmande legoknektar; myntet var starkt försämrat; tvångslån hade upptagits och borgerskapet hade måst lämna underhåll till soldaterna och krigsförnödenheter; till slut hade folket måst släppa till manskap till hären, var tionde man, jämte utrustning och underhåll, och förklarade att man ej kunde hålla ut längre med konungen; på samma sätt som de övriga stånden hade även adeln behandlats.

³ Peder Oxés brev från Deventer ¹⁷/₇ (Lothringen, Heiraten 5). — Den danska adelns missnöje hade varit på tal mellan Kristina och Pollweiler i juni (Papiers d'état, VIII, sid. 69).

⁴ Peder Oxés brev ¹⁰/₇; okänd avsändares (troligen Silliers) brev till Peder Oxé ²³/₇. Om hertiginnans sjukdom jmf. vidare J. Cartwright, Christina of Denmark, s. 477 ff.

genomföra sitt uppdrag: hans lothringiska korrespondenter uppmanade honom endast till försiktighet och uppskov. Icke desto mindre hade han nått vissa resultat: förbindelser med Sverige voro inledda och åtskilliga andra delar av den stora planen voro förberedda till nästa år. Han avfattade med stolthet rapporten över sin verksamhet.

IV.

Utan tvivel har Erik XIV inom kort blivit underrättad om vad Nils Gyllenstierna erfarit av Vorthusen och Veit von Berg. De planer på ett allvarligt svenskt närmande till Lothringen, som han redan på våren 1564 hyst, ha synbarligen befasts härav. Gyllenstierna medhann visserligen ej under höstens lopp att bege sig till Lothringen och där öppna underhandlingar¹. Men Erik uppdrog i stället åt Charles de Mornay att inleda de närmare förbindelserna: denne var väl insatt i franska förhållanden och var känd för Kristina genom tidigare skrivelser². I brev till hertiginnan den 27 oktober 1564 föreslog nu Mornay, att hon skulle sända några förtrogna män till Sverige för att med konungen överenskomma, att denne ej skulle sluta fred utan madames »consentement», ett förslag som har sin utgångspunkt i de farhågor för försoning mellan de stridande nordiska makterna, som Peder Oxes budbärare under sommaren uttryckt för Gyllenstierna³.

¹ Nils Gyllenstiernas brev till hertigen av Lothringen den 16 december 1564 (Gyllenstiernas koncept, E 277, Uppsala Universitetsbibliotek).

² Om Mornay skriver Kristinas kansler Silliers till Pollweiler den 15 december 1564: »Il y a ung gentilhomme françoys, natif de Normandye, lequel partit de France pour la religion, plusieurs ans sont, et se retira en Suède, où il s'est maryé haultement, et pervenu à tel degré qu'il est l'ung des premiers conseillers du royaume, cappitaine de la garde du roy, colonnel de toute l'infanterie du royaume et général de toutes les frontières contre Danemarq» (Papiers d'état, VIII, sid. 551 f.). Om uppfattningen av Mornay i lothringiska kretsar jmf. även d:o, sid. 660.

³ Brevet refererat i Recueil de toute la négociation suédoise (Lothringen, Heiraten 5) och i Papiers d'état VIII, sid. 552 och 660. Det ankom till Kristina den 14 december 1564.

Med denna hänvändelse från svensk sida inträdde underhandlingarna i ett nytt skede. Förut intar ett förbund med Sverige en plats vid sidan av många andra möjligheter i Kristinas planer; efter detta bestämda närmande från Erik, som framkallats av sommarens första lothringiska trevare, röra sig hennes tankar i första hand, så vitt man kan se, kring ett svenskt-lothringiskt förbund, medan de övriga delarna av Veit von Bergs kuppförslag träda i bakgrunden.

Det är tydligt, att det för den svenska politiska ledningen stått som en löftesrik möjlighet att träda i närmare förbindelse med ett furstehus, som stod Spaniens och Nederländernas härskare nära: Erik XIV insåg särskilt klart betydelsen av ett gott förhållande till den nederländska regeringen, icke minst nödvändigt i en tid, då varje möjlighet till förbindelse med Europas stora handelsstater måste tillvaratagas, då en fullkomlig blockad ständigt hotade det svenska riket och tillförsel av salt, kläde och krigsförnödenheter till varje pris måste säkras.

Ytterligare åtgärder övervägdes under vintern i Sverige. Det var ej nog att avvakta, om Mornays skrivelse skulle framkalla det önskade resultatet: en direkt aktion förbereddes även. I början av år 1565 färdigställdes i Eriks kansli en rad instruktioner och brev rörande förhandlingar i Mellan-europa; dessa skulle även gälla Lothringen. Den 4 januari utfärdades instruktion för Eriks agent i Antwerpen, doktor Arnold Rosenberg, »in negocio pangendi foederis cum domina principe Lotharingiæ». Samma dag daterades »Christinæ Lotharingiæ ducis contra danos foedus off- et defensivum cum regia maj:te ineundum», och den 17 februari credentials för Hans Klasson, Knut Knutsson, Lauritz Knutsson och Herman Bruser till Lothringens hertig¹. De anförda aktstyckena äro alla förlorade, men det vid detta tillfälle utfärdade förbundsförslaget kan rekonstrueras². Det visar,

¹ Titularregistret 1522—92 (Riksarkivet), jmf. Svenska riksdagsakter II, sid. 130.

² Recueil. Detta förslag är endast känt genom referat i denna berättelse. Jmf. nedan sid. 50. Det representerar ett mellanstadium i Eriks

hur Eriks lothringska planer utvecklats sedan våren 1564, då instruktionen till Nils Gyllenstierna avfattades.

Den svenske konungen fixerar sina önskemål och förhoppningar på bestämdare sätt än i den föregående vårens mera allmänt hållna förslag. Kristina skulle erkänna Erik som rättmätig arvkonung över svear, götar och vender och Erik göra motsvarande erkännande med avseende på Danmark; konung Christierns arvingar skulle icke göra anspråk på Norge, de skånska provinserna eller Gotland, medan Erik skulle avstå från alla anspråk på övriga delar av Danmark samt Holstein och Ditmarsken. En off- och defensiv allians skulle ingås mot usurpatorn i Danmark under närmare stadgade villkor. Eriks och hans undersåtars skepp skulle alltid ha fri seglats genom Sundet. Tanken på en delning av det danska riket skymtar här första gången i modern tid.

De ord, som föregående sommar fallit mellan Gyllenstierna och Peder Oxes ombud i Rostock om en möjlig giftermålsförbindelse mellan de båda furstehusen, synas emellertid inte ha burit någon frukt. Visserligen var frågan om konungens giftermål högeligen aktuell i Sverige våren 1565. Enligt sin egen framställning, bekräftad av det bevarade rådslaget, hade Erik rådfört sig med sina trogne män och råd om giftermåls-saken, »ther opå the så berådslagit och beslutet hafve, att h. kong:e ma:t skulle sände någre utaf sine förtrogne men uth till Tyslandh, till att skaffe h. kong:e Ma:t någon fremmende furstes dotter her in i riket . . .»¹ I januari 1565 ha även utfärdats instruktioner för de nämnda fyra sändebuden angående frieriärenden i Hessen, Jülich och Bayern². Men att de lothringska instruktionerna även avsett

---

planer mellan instruktionen våren 1564 och giftermålsprojektet maj 1565 (se nedan sid. 47 f.: redan på denna grund torde det höra hemma i här angivet sammanhang. Dessutom hänvisas i Eriks brev till sändebuden den 14 juli 1565 till ett förbundsförslag av motsvarande innehåll.

¹ Rådslaget i Sv. riksdagsakter II, sid. 115 ff.; konungens framställning d:o sid. 128.

² Anteckningarna i Titularregister 1522—92 (Riksarkivet) angående brev och instruktioner rörande frierier i Jülich och Bayern äro daterade

frieri, därpå tyder intet i de bevarade anteckningarna; i rådslaget den 11 januari omtalas ej heller andra frierier än i Hessen, Jülich och Bayern ¹.

De fyra sändebuden avreste troligen redan i februari, i varje fall före de första dagarna i maj ².

Medan Erik vidtog dessa åtgärder, hade Kristinas kansler de Silliers den 6 februari 1565 besvarat Mornays ovannämnda skrivelse i gynnsam riktning ³. En kapten Nicolas avfärdades till Sverige med detta brev, dessutom försedd med kredensbrev och med uppdrag att skaffa upplysningar om Sverige. Den 7 maj hade han audiens hos Erik på Svartsjö. Konungen, berättar han, erbjöd sig att med guds hjälp sätta hennes höghet i besittning av Danmark ända till Sundet ⁴. Härvid bragtes även giftermålsfrågan på tal. Erik uppger, att kapten Nicolas givit frikostiga löften: hertiginnan skulle

---

den 4 och den 23 januari. De kompletteras av följande notis i Förteckning över tyska kansliakter (Riksarkivet): »1565. Instruction K. Erics fur dero Rätthe, Diener vnnd Gesandhenn herr Hanss Classon, Knudt Knudtsson, beyde rittere, Laurentz Knudtsson vnnd Herman Brusser, secretarij, an Hertz. Wilhelm zu Guilich vnnd Bergen. Mutatis mutandis an Hertzogh Wilhelm von Beyern. Item wegen Heyratssachen, mit des Hertzogs von Ghulichs freulein». Därunder följer: »Item entschuldigung, worumb der Heyrath mit dess Landgraffen Freulein nicht vortgengig gewesen»; jmf. härmed Elander, Sturemordens gåta, sid. 73 f.

¹ Då Eriks agent i Antwerpen, Arnold Rosenberg, våren och försommaren 1565 förhandlade med Kristina om ett svenskt frieri, är det oklart, om han gjort detta enligt fullmakt eller på eget initiativ. I början av maj känner man i Sverige, att Rosenberg underhandlat i Lothringen (Recueil). Senare negociationer omtalas i ett hans brev till Erik den 25 juli, uppsnappat av danskarna (Ortloff, a. a. II, sid. 361). Han desavouerades senare: av Mornay i samtal med kapten Nicolas i maj (Recueil); av Erik i instruktion till sändebuden den 14 juli (Riksregistraturet).

² Ang. sändebudens avresa se A. Nilsson, Den svenska riksdagen under Erik XIV:s regering, sid. 35 f., not; Arnheim, a. a. sid. 462, och Sv. Riksdagsakter II, sid. 129 f., där framställningen och dateringen av »riksdagen» 1565 är slutgiltig.

³ Recueil. Att brevet var ställt till Mornay bekräftas av Eriks brev till legaterna den 14 juli (Riksregistraturet).

⁴ Recueil. Det av Nicolas refererade yttrandet överensstämmer med Eriks ursprungliga instruktion (se nedan sid. 47) och bestyrkes härigenom.

avstå från sina anspråk på Norge och Danmark samt uppställa ett regemente på 6000 man och 2000 ryttare, om Erik ville inlåta sig i »the Lottringers swågerskap»¹. Kaptenen har emellertid själv berättat annorlunda: på konungens fråga, om han hade något uppdrag rörande giftermålet, svarade han nej, »et que tel tresor ne se donnoit sans estre recherché»². Kapten Nicolas sammanträffade även med Mornay, som bl. a. gav vissa råd med avseende på den hemgift, hertiginnan borde begära³.

Hur nu detta samtal i verkligheten må ha gestaltat sig, gav det i varje fall Erik anledning att redan den 17 maj — tydligen snarast möjligt efter kapten Nicolas' audiens — utfärda en ny, officiell, på latin avfattad instruktion för sina gesanter att förhandla med lothringarna om giftermålsförbindelse. Samtidigt uppgjordes ett utförligt förslag till giftermålskontrakt, byggt på den lothringske kaptenens muntliga uppgifter; på dess redigerande har av allt att döma stor omsorg nedlagts⁴. Vad Erik icke vågat bygga på Bergs och Vorthusens ordande föregående sommar, ansåg han sig nu kunna basera på kapten Nicolas' uttalanden.

Enligt utkastet till giftermålsfördrag skulle lothringarna avstå från sina anspråk på Danmark och Norge samt ställa i fält mot danskarna en truppstyrka av förut angiven storlek, på sin egen bekostnad, som deras tjänare lovat; giftermålet

¹ Eriks brev till legaterna den 14 juli (Riksregistraturet).

² Den bristande överensstämmelsen mellan Erik och Nicolas' framställning kan förklaras på flera sätt; säkert är emellertid, att Eriks följande åtgärder ta sin utgångspunkt i sådana yttranden från det lothringska sändebudet, som ovan anförts.

³ Recueil. Mornay har rått Nicolas att hertiginnan skulle begära Västergötland med Elfsborg och två andra platser, som Peder Oxe väl kände. Av Eriks senare erbjudanden att döma har Mornay här gått längre än konungens avsikt var, antingen han gjort detta med Eriks vetskap för att locka med frikostiga utfästelser eller härigenom velat framträda som hertiginnans vän och hjälpare.

⁴ Instruktion i Lat. Reg. 1561—67 samt renskrivet exemplår i Eriks koncepter; giftermålskontraktet i två omarbetade koncept (Erik XIV:s koncepter) samt i Lat. Reg., alla i Riksarkivet.

skulle avslutas före september; i morgongåva skulle Renata erhålla Västergötland utom Elfsborgs slott och län; för manliga och kvinnliga arvingar skulle svenska bestämmelser tillämpas¹; lothringarna och deras vänner skulle få fri seglats genom Öresund.

Det var emellertid icke Eriks avsikt, att hans gesanter skulle börja förhandlingarna med framläggandet av denna instruktion och detta kontraktsförslag. Hur de skulle gå tillväga fastslogs i en särskild utförlig föreskrift, som avfattades på svenska och sålunda endast var avsedd för legaternas ögon, en »hemlig» instruktion; den sändes efter dem före den 4 juni med budbäraren Nils Hansson². Helst ser Erik, att man kunde nå till att avsluta ett förbund utan giftermål. Legaterna få i uppdrag att först framföra detta förslag, givetvis identiskt med det »foedus off- et defensivum», som föreslagits i januari³. I nödfall, heter det vidare i denna »hemliga» instruktion, må dock även giftermålskontrakt avslutas i enlighet med det ovan refererade förslaget, sedan sändebuden inhämtat noggranna upplysningar om frökens person och fått löfte om fullständig renunciation från Danmark och Norge⁴. Ha legaterna redan på annat håll inlett underhandlingar om giftermål⁵, kunna de nöja sig med att söka få ett förbund till stånd. Samtidigt härmed bad Erik sin syster Cecilia, stadd på resa med sin make genom Europa, att i den mån det var möjligt understödja den lothringska planen⁶.

Resonnemangen i denna instruktion äro belysande för

---

¹ Det bör anmärkas, att vid giftermålskontraktets omarbetande en punkt om Arboga artiklar inryckts; vidare framhålles att kvinnor ej ha arvsrätt i Sverige.

² Införd i Riksregistraturet för den 14 juli 1565.

³ Se ovan sid. 44 och nedan sid. 50.

⁴ Som sedel till denna »hemliga» instruktion förekommer Eriks ofta citerade skildring av sitt kvinnliga skönhetsideal (tryckt i Sv. Fatburen, I Öpningen, sid. 172 f.).

⁵ Jmf. ovan sid. 45.

⁶ Eriks brev till Cecilia den 5 juni (Riksregistraturet).

innebörden i Eriks så kallade giftermålsplaner, ej blott här, utan även på andra håll¹. En annan sida av avsikterna med sådana projekt klarlägges av en annan passus i samma instruktion: ehuru gamle kung Christiern är mycket hatad i Sverige, vore dock ett förbund med de lothringske nyttigt, »på thet våre fiender måtte fhå ther aff någenn förskreckellsse, när rychtet vthsprides, att wij oss vdi sådannt wännligitt förbundh . . . innlathe». Det gällde att hos Danmark och dess bundsförvanter i Tyskland väcka allvarliga farhågor².

Förbindelserna med Lothringen knötos närmare genom ett nytt budskap därifrån. Vid ungefär samma tid som kapten Nicolas hade kapten Colort och Simon Losson avfärdats till Sverige. De hade i april sammanträffat med Gyllenstierna i Danzig och överlagt med honom. I Sverige uppsökte de konungen och Mornay; från den sistnämnde medförde de hem ett brev till Kristina rörande de villkor, som kunde erbjudas i händelse av förbund³. Då de — troligen i mitten av augusti — anträdde återresan, medförde de även en förseglad kopia av den på svenska avfattade föreskrift för underhandlingarnas förande, som tidigare sänts till legaterna med Nils Hansson, då konungen räknade med möjligheten att denna icke kommit fram. Förhandlingarna syntes vara på

---

¹ Detta gäller särskilt de hessiska planerna, vilket i annat sammanhang skall belysas.

² I sammanhang härmed upptog Erik också underhandlingar med Hamburg, av samma art som redan skisserats i Veit von Bergs stora plan av föregående år och då diskuterats i brevväxlingen mellan konungen och Gyllenstierna. Det gällde nu att få Hamburgs stöd i sjökriget och sålunda vinna en fast punkt utanför Östersjön; även den ditmarska förbundsplanen var denna sommar föremål för Eriks intresse (brev till Gyllenstierna den 4 juni 1565 samt förslag till förbund med Hamburg, Riksregistraturet). Huvudtankarna i det Bergska projektet hade sålunda nu övergått i den svenska politiken. I sådant sammanhang böra likaledes Eriks närmanden till Weimar ses, även de påtänkta redan 1564.

³ Detta Mornays brev (Recueil) ger liksom det ovan (sid. 47) omtalade meddelandet vittgående utfästelser. Även här kunna två förklaringsgrunder tänkas.

god väg. Den danske konungen följde — knappast utan oro — närmandet mellan sina två fiender ¹.

De svenska sändebuden uppehöllo sig först i Pommern ² och voro vid mitten av juli i Deventer ³. Först den 23 september överlämnade Hans Klasson, Lasse Knutsson och Herman Bruser, i enlighet med Eriks »hemliga» instruktion, i Blamont sina kredensbrev till hertiginnan jämte förslag till förbund.

Hade sändebuden väntat ett snabbt besked i gynnsam riktning, något som Eriks sista meddelanden kunnat ge förhoppning om, måste de ha blivit helt besvikna. Hertiginnans svar var — i förhållande till Eriks uppfattning av tidigare muntliga erbjudanden — påfallande snävt: hon gjorde allehanda svårigheter ifråga om de olika punkterna, såväl mot renunciandet av sina anspråk som mot Eriks krav, särskilt på Norge. Att börja krig innevarande sommar vore ju omöjligt med hänsyn till den framskridna tiden. Endast på några betydelselösa punkter instämde hon utan förbehåll.

Det var med full trygghet, som hon kunde intaga denna reserverade hållning. Hon visste säkert, att legaterna hade andra anbud att komma med. De spelade i detta diplomatiska parti, utan att själva veta om det, med öppna kort.

Härmed förhöll det sig så. Den kopia av Eriks »hemliga» instruktion, vilken Colort och Losson medförde och som var avsedd endast för legaternas ögon, hade Losson icke försummat att under resan skaffa sig tillgång till: han hade avskrivit och översatt den samt överlämnat den till Kristina ⁴.

¹ Fredrik II ger den 18 augusti 1565 befallning till Hans Lauritzen att »se at faa fat i de lutningske Sendebud, der have været i Sverrig og nu ville sejle fra Calmarn til Strolsund med et Skib, kaldet Fossen . . .» (Kanc. Brevbøger 1561—65, sid. 647).

² Eriks brev till legaterna den 14 juli (Riksregistraturet). Det kan i detta sammanhang anmärkas, att Titularregistret 1522—1592 för 1564 innehåller en anteckning, som måhända hör hemma under 1565: »Hans Claussohn, Knut Knuthsohn, Laur. Knutsohn vndt secret. Herman, bey dem fursten zu Stettin, instruction. Januarj 6». Jmf. O. Blümcke, a. a. sid. 192.

³ Ortloff, a. a. II, sid. 361.

⁴ Recueil. — Senare fingo sändebuden uppvisa sin instruktion för

Skriftväxlingen mellan hertiginnan och svenskarna drog ut på tiden, och Kristina framförde ytterligare, att hon behövde inhämta kejsarens tillstånd till en renunciation. Som det uttryckes i berättelsen om underhandlingarna: »Or voyant madame que lesdits ambassadeurs s'arrestoient tout court à leur contract, et estimant bien qu'ilz n'estoient deliberez d'y adiuster ou diminuer», kunde hon lugnt avvakta nästa förslag, det om giftermål och förbund, vilket från hennes synpunkt var att föredraga. Hon lät även, med utgångspunkt från ett uttalande av legaterna, fråga om de hade ytterligare att framföra.

Det gick som hon kunde vänta. Den 14 oktober skrevo legaterna till kanslern de Silliers med en anhållan om en ny audiens: de hade mera att framföra. Efter ytterligare uppskov fingo de den begärda audiensen den 28 oktober; de framförde nu mycket riktigt giftermålsförslaget. Kristinas avvaktande hållning hade medfört vad hon tänkt sig.

Förhandlingarna fortsatte på denna nya basis i samma takt som förut. Nya uppskov följde. De motiverades med att kejsaren önskade muntliga förhandlingar, vilka kunde föras vid nästa riksdag. Då emellertid de svenska sändebuden ej ville ge sig till tåls, förklarligt nog med kännedom om Eriks stränga krav på snabbt och bestämt besked av sina underhandlare, erhöilo de en uppgift på de punkter, där hertiginnan önskade närmare förklaring; dessutom meddelades att Kristina skulle rådföra sig med konungen av Spanien.

Sändebuden lämnade provisoriskt svar på dessa punkter och avfärdade därefter Lasse Knutsson till Sverige, samtidigt som de anhöllo att Kristina ville sända ett brev till Erik, vilket skulle bidra till det helas framgång. Så långt hade saken nått i senare hälften av februari 1566.

Innan någon underrättelse ännu nått Erik om under-

---

hertiginnan; det var emellertid först följande år. — Simon Losson spelar senare en roll i den Mornayska sammansvärjningen 1574. Han hade tidigare varit i Sverige (Eriks brev till Arvid Trolle den 3 december 1561, Riksregistraturet).

handlingarnas fortskridande, hade han skaffat riksdagens godkännande av den lothringiska planen. Redan tidigare hade den, som nämnt, framlagts i Sverige; vid riksdagen i mars 1566 diskuterades den närmare. Här redogjordes utförligt för de lothringiska erbjudandena, och det är utan tvivel Eriks egna synpunkter som framföras i biskoparnas med flera prästers förklaring över hans giftermål: »thessligest och våre till förmodendes, at man bekomme ther medh keyseren, konungen af Hispanien och kongen af Frankrike till vänner, the som högstbemelte frökens förvanter äre»¹. Genom de lothringiska förhandlingarna syntes ju även öppnas en möjlighet att befria Sverige från den fara, som Danmarks kontroll över Öresund alltid innebar. Om resultatet av riksdagsöverläggningen antecknar Erik i sin dagbok för den 15 mars: »De connubio responsum est, si placeret, licere cum Lothringis illud contrahere sine oprobrio ullo mei aut meorum; si illi ante in tempore (d. v. s. före midsommar 1566) non veniant, quam mihi placeret, intra vel extra regnum pauperem aut divitem ducerem, svaderent»². Han garderade sig även mot opposition med anledning av Renatas i Sverige förhatliga börd³. Allt tedde sig sålunda för honom lovande. Det var av vikt för honom att under de ovissa tiderna trygga tronföljden: han låter råda sig att snarast begiva sig i ett kristeligt äktenskap, »therudinnen hans kongl. Maj:t måtte bekomme ächte lifsarfvinger»⁴.

Det dröjde emellertid, innan han fick besked från Lothringen. Olyckliga omständigheter fördröjde underhandlingarna. Lasse Knutsson, som var på väg hem med brev, dog under resan, och underrättelsen därom nådde Erik först försommaren 1566 genom »ehnn benempd Tileman Susato; thesligest haffuer hann och för oss berättet, att hann haffuer hafftt någre breff ifrå edher, them hann schall haffue j vägen

¹ Sv. Riksdagsakter II, sid. 147.

² Erik XIV:s almanacksanteckningar, sid. 9. — Översättningen är här missvisande.

³ Sv. Riksdagsakter II, sid. 147 f.

⁴ » » II, sid. 148.

bortkastett», skriver Erik den 1 juni detta år till legaterna¹. Först i augusti 1566 nåddes han av deras brev, som framfördes av Simon Losson², och då var det redan för sent att nå ett avgörande denna sommar, vilket Erik önskat³. Underhandlingarna hade då ej avancerat längre än i februari; av legaternas följande skrivelser framgår, att Kristina uppehöll dem med förespeglingar om sina förhandlingar med kejsaren; vidare framställde hon krav på ny och fullständig fullmakt och förklarade sig kunna återupptaga diskussionen först sedan de erhållit en sådan och sedan hon fått besked om de punkter, som omförmälts i Lasse Knutssons skrivelse⁴. Läget förändrades ej heller under den närmaste tiden. Så stod saken ännu då Erik i början av december 1566 mottog meddelande från sina legater⁵.

¹ Eriks brev till legaterna den 1 juli 1566 (Riksregistraturet). Tileman Susatus (= från Soest) var en frände till Rosenberg (Ortloff, a. a. II, s. 361).

² Extract på thet breff Simon Losson införde in Augusto ifrå Lothringen (Handlingar ang. Erik XIV:s frierier, Sturemorden etc., Riksarkivet). Detta brev har väl knappast varit fullt identiskt med det Lasse Knutsson medfört; det heter dock i ett senare dylikt extrakt (se nedan), att legaterna sända till Erik en kopia av Lasse Knutssons avsked. Brevet omtalas i dagboken som anlänt den 6 augusti (Erik XIV:s almanacksanteckningar, sid. 24). Jmf. Elander, Sturemordens gåta sid. 74 f.

³ Sv. Riksdagsakter II, s. 148; Eriks brev till legaterna den 1 juli 1566 (Riksregistraturet).

⁴ Extract på herr Knut Knutssons och Herman Brusers skrivelser till K. M., nu nyligen ankomne med Nils Hansson (Handl. ang. Erik XIV:s frierier etc., Riksarkivet).

⁵ Extract på denn resolution, som legaterne senest är överantvardad af Hertiginnan i Lothringen (Handl. ang. Erik XIV:s frierier etc., Riksarkivet). Båda dessa ha tydligen överbringats av Nils Hansson, som omtalas som budbärare; på hans ankomst syftar anteckningen i Eriks dagbok den 6 december (Erik XIV:s almanacksanteckningar, sid. 44; jmf. Elander, a. a. sid. 75). — I detta sammanhang bör även nämnas det s. k. delningsförslag beträffande Danmark, daterat den 26 mars 1566, som är känt i litteraturen (Daae, a. a. sid. 103). Det är i själva verket en ny upplaga av fördragsförslaget i januari 1565 (Sverige, perg. nr 256, Rigsarkivet: av Erik beseglat pergamentsbrev). Jmf. de två »contractus matrimoniales», som uppförts i Titularregister 1522—92 under 27 mars och december 1566. Den 26 mars 1566 har Erik även befullmäktigat sina ombud att sluta giftermålskontrakt, om Kristina går in på Eriks förbundsförslag (fullmakt i Sverige, perg. nr 255, Rigsarkivet).

V.

Det var en avsevärd skillnad mellan de lysande villkor, de lothringiska sändebuden enligt Eriks uppfattning förespeglat våren 1565, och de ständiga uppskovsanledningar, som Kristina nu fann. I över ett år hade saken förhalats, och av det tidigare tillmötesgåendet märktes intet spår.

Det är alltid svårt att i detalj avgöra anledningarna till dylika förändringar; alldeles särskilt gäller detta om en person som Kristina av Lothringen, vilken ofta förefaller ha intrigerat för intrigens egen skull. Här kunna dock vissa omständigheter framdragas till förklaring.

Företaget, vars äventyrlighet från början måste ha stått för Kristina, var i mångt och mycket beroende av det stöd hon kunde vinna från sina mäktiga habsburgska släktingar. Hon hade till en början, som ovan visats, särskilt hoppats på Filip II:s hjälp genom Granvellas förmedling. Granvella förhöll sig emellertid, liksom tidigare, försiktigt i denna sak och undvek att själv träda in för hertiginnans intressen, ehuru han i sin brevväxling under loppet av 1565 uttalade sig gynnsamt om företagets möjligheter. Det gällde för hertiginnan särskilt att få pekuniärt stöd av Filip, något som hon desto mera ansåg sig ha berättigade anspråk på, som Filip lagt beslag på det henne tillhöriga Tortona och innehöll inkomsterna därifrån. Sedan hon förgäves väntat på konungens ankomst till Nederländerna, planerade hon att sända Pollweiler till Spanien för att tala hennes sak, och då denna plan gick om intet, bad hon brevledes Egmont att föra hennes talan under dennes bekanta resa till Madrid 1565. Han erhöll emellertid endast undvikande svar från Filip, som var besluten att uppehålla sin neutralitet i den nordiska frågan; samtidigt lät Fredrik II bevaka sina intressen i Spanien genom Jørgen Lykke. Något ekonomiskt eller politiskt stöd från detta håll kunde Kristina icke vänta, det måste ha stått klart för henne redan på sommaren 1565¹.

¹ Papiers d'état, VIII och IX, passim, särskilt brevväxlingen mellan Granvella, Pollweiler och de Silliers. Sammanfattande framställning av frå-

Vad beträffar stöd från kejsaren, syntes detta omöjligt att erhålla, sedan Ferdinand I avlidit den 25 juli 1564. Ej ens han hade gärna sett hennes danska planer¹; efterträdaren, Maximilian II, tog bestämdare än fadern parti för sina undersåtar lübeckarna, Danmarks allierade². Han varnade i augusti 1565 uttryckligen Kristina för de svenska praktikerna³, och i november samma år utfärdade han det bekanta mandat, varigenom all handel på Sverige förbjöds som landsfredsbrott⁴. Hos kejsaren var sålunda intet stöd att vinna för Kristinas erövringsplaner gentemot Danmark och förbundsplaner med Sverige⁵.

Dessa omständigheter, vilka under förhandlingarnas gång framträdde allt klarare, bidrogo givetvis att avkyla hertiginnsans entusiasm för den plan, som hon sedan 1564 omfattat. Härtill kom ännu en sak, denna utan tvivel av avgörande betydelse.

Peder Oxe, vars sakkunskap Kristina anlitat, då intrigen skulle sättas i gång, fick under förhandlingarnas lopp en helt annan inställning till den nordiska frågan än tidigare. Våren 1565 hade han åter trätt i beröring med sitt hemland; hans släktingar underrättade honom, enligt hans egen utsago, att om han återvände till Danmark, skulle han finna att hans sak stod väl och att konungen var gynnsamt stämd mot honom. Detta förändrade Peder Oxes inställning till de planer, som han och hertiginnan omhuldat, och han förmedlade sin nya uppfattning till Kristina; härvid tillrättalade han sin

---

gans utveckling i Cartwright, a. a., sid. 479 ff. (hänvisningarna delvis felaktiga).

¹ Archives ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau, I: 1, sid. 254 f.

² Westling, Det nordiska sjuårskrigets historia, sid. 116.

³ W. E. Christiani, Geschichte der Herzogthümer Schleswig und Hollstein unter dem oldenburgischen Hause, II, sid. 517 f.

⁴ Mandatet tryckt i Sveriges traktater, IV, sid. 532 ff.

⁵ Det stöd hertiginnan enligt kringflygande rykten kunde vinna hos Erik av Braunschweig eller andra politiska äventyrare inom det tyska riket, var givetvis av intet värde, om hon ej kunde utverka sina mäktiga fränders bistånd eller uppdriva reda penningar till rustningar.

framställning efter sina förändrade synpunkter. Sålunda underrättade han Kristina och hennes rådgivare, att intet längre stode att vinna gentemot Danmark på krigisk väg, att svenskarna icke kunde vänta någon hjälp från Tyskland och att pesten härjade oerhört i Sverige: i Stockholm, skrev han, dö ett par hundra personer om dagen. Vidare lät han en ny möjlighet framskymta: om den danske konungen doge utan arvingar, vore man i Danmark betänkt på att taga någon habsburgsk prins till konung. Härtill kom, att Fredrik försiktigt börjat förbereda ett närmande till Kristina¹.

Antingen denna Peder Oxes framställning omvänt Kristina eller endast styrkt henne i en tidigare vunnen uppfattning, att hennes svenskvänliga nordiska politik var ofruktbar, har den varit av betydelse för hennes inställning till de svenska underhandlingarna. Än mer måste hon ha tagit intryck av Peder Oxes fortsatta negociationer i Danmark under år 1566. Försedd med pass, återvände han till sitt hemland och inträffade där på våren nämnda år. Om hans överläggningar med konungen beträffande den lothringska frågan kunna vi vinna någon kunskap. Det har ansetts som en av de djärvaste handlingarna i denne djärve politikers liv, att han efter sin försoning med Fredrik II vågade återvända till Lothringen². I belysning av det ovan sagda blir det helt naturligt att han rest tillbaka: Kristina var fullt medveten om hans nya politik och synes själv ha omfattat

---

¹ Under en resa i Nederländerna i Kristinas uppdrag, ovisst vid vilken tid, sammanträffade Peder Oxe med en person, Georg Glück, som bragte på tal ett närmande mellan Kristina och Danmark, berättar han i brev till hertiginnan. Georg Glück är givetvis identisk med Jørgen Lykke, som 1565 var stadd på legation till Spanien (se *Papiers d'état*, IX, sid. 278). Övriga uppgifter i brev från Kristinas sekreterare Claude Guerin med berättelse om ett sammanträffande med Peder Oxe i Schaumburg den 10 februari 1565; i utdrag ur Peder Oxes brev till Melchior Henry, en av Kristinas sekreterare, vars namn ofta möter i sammanhang med de nordiska förhandlingarna, den 12 mars 1566, och i utdrag ur brev från Ernst Forstfelder till Silliers den 15 januari 1566 (Lothringen, Heiraten 5). Om Fredriks närmande se f. övr. Krarup, a. a. sid. 928 f.

² Troels Lund, a. a. sid. 155 ff.

den. Han återvände såsom Fredrik II:s befullmäktigade ombud och hade redan tidigare meddelat hertiginnan, att greven av Schwarzenburg avbrutit underhandlingarna med Lothringen 1562 i strid med sin instruktion. Till yttermera visso medförde han en avskrift av denna instruktion, vilken han den 5 september 1566 överlämnade till hertiginnan i Blamont¹. Kristina och Peder Oxe hade i samråd slagit in på en ny nordisk politik: de svenska förbundsplanerna lämnades åt sitt öde såsom alltför riskabla för dem båda och den dansk-lothringiska frågan inträdde åter i samma läge, som den haft vid förhandlingarnas avbrytande 1562.

Härmed voro Erik XIV:s lothringiska planer dömda att misslyckas. Han synes dock redan sommaren 1566 ha räknat med möjligheten att man borde upptaga underhandlingar på annat håll². Men innan detta kunde ske, måste han ha visshet att det ej längre lönade sig att fortsätta dessa långdragna negociationer. Han hade emellertid svårigheter att få slutgiltigt besked och synes ha varit särdeles uppbragt häröver. Han tog sin tillflykt till sin vanliga skrämseltaktik. Nils Hansson, som den 6 december 1566 återvänt från Lothringen med ovan omtalade brev, dömdes den 5 april 1567 till döden, emedan han icke haft viss och äntlig besked: han hade vid sin avresa lovat vid sin ed och trohet, att han icke skulle återvända utan sådant³. Fem månader innan Nils Hansson återvände, i juli 1566, hade Erik avsänt en annan person för att få ett avgörande till stånd. Det var ett svårt och ansvarsfullt värv, denne man fått. Det hette i det brev han medförde till legaterna: »Men hwar the wele eder länger medh fåfänge ordh och lösse förhalinger vpholle, då är vår befallningh, att j begiffue edher på ehnn annen orth till handels, effter som eder medgiffne instruction vtvisser och wij eder

---

¹ Fredriks brev till Kristina om Peder Oxes sändning den 3 juni 1566; Peder Oxes brev om sina underhandlingar med Fredrik (odat.); avskrift av greve Günthers instruktion med påteckning om överlämnandet till hertiginnan (Lothringen, Heirathen 5).

² Se nedan.

³ R. Elander, Sturemordens gåta, sid. 75, och där anförda källor.

mundtligen befalett haffue»¹. Sändebudet, som skulle skaffa slutgiltigt besked, var en man, mot vilken Erik kort dessförinnan företagit uppseendeväckande skymfliga åtgärder: Nils Sture. Det uppdrag som nu gavs honom, kunde bringa upprättelse, men det kunde också bli farligt². Sedan Nils Stures fränder sett Nils Hanssons öde, måste de ha gått i ständig oro för beskickningens utgång. Skulle han kunna, i den situation vi sett råda i Lothringen, återvända med visst och äntligt besked? Hade Kristina beslutat, om hon skulle avbryta förbindelserna med Sverige eller ännu hålla dem flytande?

Nils Sture återvände först i maj 1567. Fyra dagar efter sin ankomst till Uppsala, där konungen då vistades, blev han dräpt av Erik och hans drabanter.

VI.

De historiska framställningarna — även de senaste — berätta, att Nils Sture den 21 maj 1567 kommit inridande till Uppsala, där då processen mot de för högförräderi misstänkta svenska herrarna pågick som bäst, medförande Renatas ring och jaord.

Dessa uppgifter möta tidigast i två av de källor, som handla om Sturemorden. I en av de berättelser, som från adelshåll uppsatts över händelserna i Uppsala i maj 1567, heter det: »Då han (Nils Sture) nu varit i Lothringen och där fått gott besked och jaord på sitt värv, bekom ock med sig frökens contrefait samt skrivelse tillbaka, begav han sig på resan hemåt». I annat sammanhang berättas det i samma skrift: efter att vid sin återkomst ha träffat ärkebiskopen, »bad herr Nils honom och sade, efter han hade haft den

---

¹ Brev till legaterna den 1 juli (Riksregistraturet). Nils Sture avfärdades den 5 i samma månad: »Missus est Nicolaus Svantonis in Germaniam cum litteris ad Johannem Claudij legatum ut perficeret lotharingicum negotium aut alibi mihi de uxore providerat secundum instructionem sibi datam» (Erik XIV:s almanacksanteckningar, sid. 15).

² Elander, a. a. sid. 76.

lyckan och fått behageligt svar ifrån fröken, där biskopen det ville berätta och han så ville leverera breven och frökens contrefait ifrån sig, tvivlade han intet, att hans kongl. maj:t toge det gunstigt upp»¹. Ungefär samma framställning lämnas i Benedictus Olais bekännelse om Sturemorden, vilken nedskrivits de närmaste åren efter händelsen och därefter intagits oavkortad i de annalistiska uppteckningarna om Eriks regering: Nils Sture kom »tredje dagen tillförne ifrån Tyskland och till Uppsala och sattes strax fängslig, förrän han fick tala med konungen själv eller någon av sina vänner, oanseendes att han hade troligen och fliteligen utträttat konungens ärender i Tyskland och Lothringen, som han var avfärdigad till några månader tillförne»². Med Messenius ingår denna berättelse i historieskrivningen; han bygger därvid på den första av de nämnda källorna³.

Det är naturligt att konung Eriks fiender bland adeln givit en dylik framställning. Intet kunde bättre bidra till att poängtera den skildring de ville ge av Nils Stures återkomst: »som ett fattigt, menlöst och oskyldigt lam» kom han inridande i Uppsala. Benedictus Olai avfattade sin berättelse i en för författaren kritisk situation och Johan III till behag.

Det är väl troligt, att herr Nils verkligen återvänt med skriftligt besked. Frågan är, om detta besked, som adels-pamfletten bestämt uppger, kunnat vara jakande.

Med kännedom om de giftermålsunderhandlingar, som vid samma tid upptogo intresset i Lothringen och verkligen ledde till resultat, är detta tämligen otroligt. I lothringisk litteratur finnes uppgiften, att ett giftermålskontrakt mellan

¹ Utförlig berättelse . . . , tryckt i Uplysningar i svenska historien, utg. af Loenbom, sid. 19 och 13.

² O. Hult, Vilhelmus Lemnius och Benedictus Olai, sid. 70 f.; Hogenskild Bielkes krönika (Hist. Handl. XX, sid. 190).

³ Scandia illustrata, tom VI, sid. 43: ». . . in crepusculo ad ædes primum diverterat archiepiscopi, ut ipso aliisque regni episcopis stipatus in arcem protinus ascenderet et regi prius legationis exponeret successum, quam captivaretur». — Dalin har en annan uppfattning; enligt honom fingo herr Nils och hans kamrater »befallning at taga afskied» med oförrättat ärende (Svea rikets historia, III: 1, sid. 651).

Renata och hertig Wilhelm av Bayern den 3 juni 1567 fullbordats i München¹. Denna »traité de mariage» finnes även bevarad i avskrift², och det i denna avtalade äktenskapet ingicks också följande år³.

Det kan emellertid tänkas, att vid Nils Stures avresa från Lothringen dessa planer ej varit så långt avancerade och att Kristina ännu ej velat avbryta förbindelserna med Sverige. Herr Nils kan sålunda tänkas ha erhållit ett välvilligt eller snarare dilatoriskt svar. Men kan det tänkas, att han verkligen, även om han tillbragt några månader på hemresan, erhållit ett bestämt jakande svar under vintern 1566—1567?

Det har i det föregående visats, hur Kristina började förhålla sig kyligare mot Sverige, sedan hon mot slutet av 1565 blivit övertygad, att hon omöjligt kunde få hjälp av Filip II eller kejsaren. I september 1566, alltså innan Nils Sture hunnit fram till Lothringen, förmedlade Peder Oxe i samförstånd med Kristina ett närmande mellan henne och Fredrik II av Danmark. Kristina hade vid denna tid, sedan hon icke mindre än ett år hållit de svenska förhandlingarna löpande, helt förändrat sin nordiska politik. Under sådana förhållanden vore det absurt, om hon avsänt ett jakande svar på det svenska frieriet jämte konterfej och ring. Omkastningen i hennes nordiska politik och inledandet av nya giftermålsförhandlingar göra, sedda under ett, detta så gott som alldeles otänkbart⁴.

¹ A. Calmet, *Histoire ecclesiastique et civile de Lorraine*, II, spalt 1363.

² Avskrift på franska i Lothringen, Heiraten 8.

³ Cartwright, a. a. sid. 488; Calmet, a. a. spalt 265. — Att Renata sommaren 1567 var bortlovad till Wilhelm, bestyrkes även av andra källor (Cartwright, a. a. sid. 488).

⁴ Det kan vid första anblicken synas, som om ännu ett vittnesbörd i denna riktning förefunnes. På annat håll finnes bevarat referat av ett brev från hertig Karl av Lothringen, som ger ett bestämt avböjande svar på det svenska frieriet. Det återges av Troels Lund i hans biografi över Peder Oxe (sid. 157 f.) och skulle enligt honom vara direkt inspirerat av Oxe under dennes sista vistelse i Lothringen 1566. Troels Lund har övertagit referatet i fråga från Ryge (Peder Oxes . . Liv og Levnets Beskrivelse, sid. 184); denne

Erik XIV:s planer på en giftermålsförbindelse med Christiern II:s släkt, som en tid tyckts så löftesrika, blevo avskrivna. Hans i maj 1567 utbrytande sinnessjukdom gjorde, att planerna på vidare utländska frierier helt avfördes. Tronföljden måste emellertid tryggas, och långa uppskov voro icke rådliga. I stället för någon av de drottningar och hertiginnor han en tid tänkt sig, blev hans lågättade svenska älskarinna Sveriges drottning. Härmed avvisade han uttryckligen de svenska adelsätternas förhoppningar att en kvinna ur deras led skulle dela hans tron. Kunde ingen honom i börd jämlik förmås att bli hans gemål, så var hans konungsliga ämbetes höghet i stånd att upphöja även den ringaste i hans rike.

Underhandlingarna hade dock en tid medfört resultat av ett slag, som Erik särskilt förstod att uppskatta. Hans hopp att de skulle väcka uppmärksamhet ute i Europa och injaga ständiga farhågor hos hans ovänner hade i rikt mått gått i uppfyllelse. De spredo åtskillig oro i det danska lägret, något som särskilt framgår av brevväxlingen mellan Fredrik II och hans svåger August av Sachsen, i synnerhet som ryktena om de svensk-lothringiska praktikerna oftast, och delvis med skäl, sattes i sammanhang med Johan Fredriks av Sachsen-Weimar och hans rådgivare Grumbachs outtröttliga intrigerande. Även på andra håll diskuterades dessa planer, stundom groteskt förstörade av ryktet: Spanien, Erik av Braunschweig, Nederländerna sattes i sammanhang med

---

i sin tur har det från Resen (Kong Frederichs den andens Krønike, sid. 152). Här hänvisas som skäl för avslaget till Sveriges avlägsna läge, till det besvärliga kriget med Danmark, till Eriks underliga giftermålsplaner i England och Hessen och till det stundande äktenskapet mellan Vilhelm av Bayern och Renata. Visserligen är Resen väl underrättad om Eriks lothringiska förhandlingar och känner till utkastet till Danmarks delning (se ovan sid. 53). Men intet tvingar till att antaga annat än att hans framställning är sammanfogad av honom själv till förklaring av de svensk-lothringiska negociationernas upphörande; den innehåller intet, som han ej kunnat framkonstruera ur vad man i allmänhet visste om Lothringens och dess furstehus' samt Sveriges historia.

dem¹. Man visste överallt, vilket politiskt oroscentrum Kristinas hov var.

Under inflytande av Peder Oxe och den allmänna politiska situationen hade Kristina för en tid lämnat de svenska planerna. Men hon återkom om några år till dem. På nytt sattes en stor intrig i gång, där Erik, Sveriges avsatte och fångne konung, samt Kristina voro huvudpersonerna. Den är icke så väl känd som den tidigare, men så mycket är visst, att Lothringens änkehertiginna ännu en gång förberedde ett stort ingripande i Sveriges historia. Två av medhjälparna härvidlag, Charles de Mornay och Simon Losson, ha spelat en roll redan i de här skildrade förhandlingarna: den ene som förmedlare av närmandet mellan Sverige och Lothringen, den andre som diplomatisk agent. Dessa mera underordnade roller utbyttes i 1570-talets intrig mot huvudroller. Mornay lyckades då förbinda med sig den unge hertig Karl för att störta Johan III. De svensk-lothringiska praktikererna funno sin avslutning först då Mornays huvud föll för bödelsyxan.

Kristinas förhandlingar med Erik och hennes stämplingar med Mornay hade några år väckt förhoppningar och farhågor i och utanför Norden. De voro de sista efterdyningarna av de politiska stormar, som utbröto vid Christiern II:s störtande.

---

¹ Fr. Ortloff, a. a. II, sid. 63 f., 113 not. 1, 180, 211, 221, 247, 253, 256 f., 263 etc. Fr. Arnheim, a. a. sid. 460 ff., har samlat åtskilliga vittnesbörd härom. Vidare notiser om den uppmärksamhet de svensk-lothringiska praktikerna väckt finnas i åtskilliga aktstycken i arkiven i Dresden och Marburg.

Ingvar Andersson.